

Bilim Nedir? Ne Değildir?

Doğan ÖZLEM

Bursa Uludağ Üniversitesine hemen her sene, bazen senede iki kez olmak üzere gelen bir kişiyim. Bundan da oldukça memnunum. Burada meslektaşlarımla, dostlarımla ve siz öğrencilerle birlikte olmaktan memnuniyet duyuyorum. Bu sefer de aynı memnuniyeti duyduğumu belirtmek ve beni davet etme nezaketi gösteren öğrenci arkadaşlarımıza, Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünün öğretim üyelerine teşekkür ederek sözlerime başlamak istiyorum. Ben daha önceki bir konferansımda “Bilim nedir ne değildir?” başlığına uygun bir sunumda bulunmuştum. O konferansımdaki çerçeveyi burada da muhafaza etmeye çalışarak, birkaç şey daha eklemek suretiyle “Bilim nedir ne değildir?” sorusuna bir konferansın el verdiği ölçüde, belli süre içerisinde bir yanıt getirmeye çalışacağım. Bu bana ait bir yanıt olmaktan çok günümüzde belli bir akımın, belli bir anlayışın yanıtı olarak sizlere sunulacaktır.

Konuşmamı üç bölüm hâlinde sunmayı plânladım. Birinci bölümde “Bilim nedir?” sorusuna getirilmiş olan yanıtları kısaca irdelemeyi deneyeceğim. Daha sonra bilimin ve bilim insanının son dört yüz yıllık bir öykücüğünü sizlere iletmeye gayret edeceğim. Son olarak da “Günümüzde bilimin felsefe görünümü nedir?” sorusuna ilişkin bazı tespitlerimi ve günümüzde paylaşılan bazı görüşleri sizlere iletmeye gayret edeceğim.

Şimdi önce bazı terminolojik belirlemeler yapmam gerekiyor.”Bilim” teriminin kendisinden bu konferansta neyi kastettiğimi öncelikle belirtmem icap ediyor.

Bilim deyince XVI. Yüzyıldan bu yana batıda karşımıza çıkan bir fenomenden söz etmek durumundayız. Buna “modern bilim” dendiğini de ayrıca biliyoruz. Çünkü daha önce de “bilim” terimi kullanılan bir terim idi. Yunanca “matematik” terimine kaynaklık etmiş olan *mathese* terimi, bilim karşılığı olarak bin yıllardan beri zaten var olan bir terimdi. Fakat “modern bilim” deyince bu bin yılların *mathese*’si değil de yeni bir şeyler kastedilmiş olmalı ki, modern adıyla anılmış oluyor; birkaç yüzyıldan beri.

Bu modern bilimin ortaya çıkışı, büyük ölçüde, yeni çağ felsefesi ve yeni çağ batı zihniyeti içerisinde ancak anlaşılabilir olan yönler içermektedir. Ben bu konferansta modern bilim kavramı ekseninde ortaya çıkmış olan görüşleri, felsefî görüşleri ve bu görüşler açısından modern bilimin nasıl tanımlanmış ve hangi yönlerden değerlendirilip eleştirilmiş olduğuna bir küçük örnek sunmaya gayret edeceğim. Yalnız bunu yaparken, yani bilim üzerine irdelemeler ve değerlendirmeler yaparken, özellikle son yıllardaki çalışmalarım da evrenselcilik-tekilcilik kutuplaşması açısından bilime bakmaya ve değerlendirmeye gayret ediyorum ki, burada da bu gayret içinde olacağım. Bu konferansım da, ayrıca evrenselcilik-tekilcilik kutuplaşmasına eşlik eden, onunla birlikte ortaya çıkmış olan, hatta belli yönlerden felsefe tarihi içerisinde bu evrenselcilik-tekilcilik kutuplaşmasını önceleyen bir başka kutuplaşma var ki, bu konferansa giriş olarak bu kutuplaşmayı önce sizlere bir hatırlatmak ve bilim kavramını irdelemeyi bu iki karşıt görüş, iki kutupsal görüş açısından yapmayı deneyeceğim. Bu kutuplaşma özcülük ve nominalizm arasındaki kutuplaşma olarak karşımıza çıkıyor. Felsefe tarihinin tanıdığı olduğu en eski kutuplaşmalardan biridir.

Felsefe tarihi bilgilerimizi şöyle kısaca bir anımsayacak olursak, özcülük çok genel, çok kaba bir tanım ile, her şeyin tüm değişmelere rağmen değişmeyen bir kendiliği, bir entitesi (entity) bulunduğu, o değişmeyen şeyin tümellik arz ettiği ve sabit nitelikleri bulunduğu görüşüdür. Daha yalın olarak ifade etmek gerekirse, her şeyin bir kendiliği ve sabit, değişmeyen nitelikler veya bir nitelikler hazinesine sahip olduğu görüşüne özcülük (essensiyalizm) adını veriyoruz. Şimdi, bu görüş açısından bakıldığında "her şey" arasında yer alan bilimin de tabii ki bir özünün, yani değişmeyen sabit niteliklerinin, bilimi bilim kılan bir şeylerin var olduğu, onda içerilmiş olduğu söylenecektir. Buna özcü bilim anlayışı denebilir.

Buna karşılık yine felsefe tarihinin çok eski dönemlerinden beri, sofistlerden şüphecilerden beri, nominalizm diye bir ikinci görüş var. Nominalizme göre aslında öz bir kurgudur. Onun bir gerçekliği yoktur. Herhangi bir şeyin özünden söz edilemez. Hele hele şeylerin tümelliğinden söz etmek tamamen bir yanılsamadır. Nominalistlere göre bilindiği gibi, aslında her şey tekillik arz etmektedir. Tümellik, evrensellik, sadece ve sadece düşünsel bir şeydir, zihinsel bir konstrüksiyondur, bir kurgudur. Onun bir karşılığı, ona denk düşen herhangi bir gerçeklik yoktur."Peki ama tümellik yine de bizim kurgusal plânda da kalsa, düşüncemizde mevcuttur" gibi bir itiraz yapıldığında nominalistlere karşı;

nominalistlerin verdiği yanıt, zaten onlara nominalist denmesini sağlamış olan yanıttır: Evet, tümel diye bir şey vardır, ama o sadece ve sadece bir isimden ibarettir. “*Nomina*” biliyorsunuz, Latince “isim”, “ad” anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Türkçe’ye İsimcilik, Adcılık diye de e virdiğimiz nominalizmin temel görüşü özcülüğe, evrenselci-liğe tam bir karşıtlık arz etmekte dir. Nominalistler için hiçbir şeyin ona onun özü olarak yüklenebilecek özellikleri bulunmamaktadır. Tümellik, evrensellik sadece zihinsel, mantıksal plânda mevcudiyetinden söz edilebilecek ama gerçekliğinden söz edilemeyecek olan şeylerdir.

şimdi bu iki karşıt görüşün, Felsefe tarihi boyunca çeşitli alanlarda, sadece epistemolojide değil, ahlakta, hukukta, sanat felsefesinde, felsefenin herhangi bir alanında sürekli birbirleriyle tartışa geldiklerine tanık oluyoruz. Bu tartışma içerisinde yine, felsefe tarihi bilgilerimizden şunu biliyoruz ki özcülük ve onun koşutu olan, onun paraleli olarak gelişmiş olan evrenselcilik, felsefe tarihinin geneline baktığımızda Nominalist ve tekilci anlayışa karşı bariz bir üstünlük sağlamıştır. Evrenselcilik hatta felsefenin tanımlanmasında bile ölçüt olabilmıştir, zaman zaman. Felsefenin tanımlarından birinin bildiğimiz üzere, tümele, evrensele kavramsal bir irdeleme yoluyla ulaşmak olduğu söylenmiştir, yüz yıllar boyunca; ve bu özcü (essensiyalist) anlayışın en önemli temsilcileri yine bildiğimiz üzere felsefe tarihinin de büyük isimleridir. Platonlar, Aristotelesler hemen akla gelebilir. Bunlar özcü evrenselci, tmelci tip felsefe dediğimiz bir tipin en büyük isimleridir. Buna karşılık nominalizm ve buna bağlı olarak tekilcilik çok fazla bir varlık da (tmelcilere göre) gösterememiştir. Fakat hiçbir zaman da sesini kısıp bir kenarda oturmamıştır nominalistler. Bu özcü ve nominalist anlayışlar karşıtlığı felsefe tarihi boyunca demin belirtmeye çalıştığım gibi hemen her alanda karşımıza çıkmaktadır.

şimdi, XVI. yüzyıldan bu yana modern bilimi anlamaya çalışmak konusunda bu karşıtlık bana çok aydınlatıcı gelen bir karşıtlık. Çünkü XVI. yüzyıldan bu yana modern bilim adıyla karşımıza çıkan fenomen, aslında yeni ağ felsefesinin kendine özgü evrenselciliğinin ve zcl-đnn bir uzantısı olarak anlaşılabilir. Bu, modern bilimin, XVI. yüzyıldan bu yana karşımıza çıkan modern bilimin tanım ve niteliklerinin sıralanmasında da kendini açıkça ortaya koymaktadır zaten. Ben buna “zc açıdan bilim tanımı ve bilimin niteliklerinin sıralanması” başlığı altında şöylece değinmek istiyorum. zc açıdan, evrenselci açıdan, bilimi şöyle tanımlamak mümkün. Her tanımın bir eksiklik içerdiğini tabii kabul ederek bu tanımı sizlere aktarıyorum:

Bilimin şöyle bir tanımı var Francis Bacon'dan beri: Bilim olgu ve olaylardan belirli yöntemlerle yasalara ve teorilere ulaşmaya, denetlenebilir bilgi üretmeye çalışan, açıklamacı bilgi faaliyetidir. Çok formel, çok şekli bir tanım bu; ama bu şekliliği içerisinde yine de bilimin ne olduğunu oldukça aydınlığa çıkaran bir tanım olduğunu iddia edebilirim. Olgulardan, olaylardan hareket edeceksiniz. Gözlem ve deneyim yoluyla (empirik yoldan) yasalara ve teorilere ulaşmaya çalışacaksınız. Ve böylece olgular hakkında sağlam, denetlenebilir bilgiler, ama ille de yasal bilgiler yani yasa bilgisi, evrensel bilgi üreteceksiniz. Buna bağlı olarak bilimin, bilimsel bilginin niteliklerinin ne olacağı da yüzyıllar boyu şöyle belirlenmiştir:

Bir kez bilimi ve bilimsel bilgiyi mümkün kılan şey öncelikle rasyonel, mantıksal düşünmedir. İrrasyonel ve alojik bir düşünme bilim yapmak için hiçbir şekilde uygun değildir. Belki bu kendiliğinden anlaşılır bir nitelik sayılacaktır, ama birazdan, bu bilim modeline yapılan itirazları irdeledikçe bunun da tartışılabilir bir nitelik olduğunu görebileceğiz.

İkincisi bu rasyonaliteye, bu mantıksallığa uygun olarak, mutlaka ve mutlaka deney ve araştırmaya dayalı bilgi faaliyeti olma özelliği var bilimin. Bunlara epistemolojik ölçütler denebilir.

Bunların yanında bilimi bilim kılan ahlaki, sosyal nitelikli kriterler de belirtilmiş bu yüz yıllar içerisinde bunlar da şöyle:

Bilim yapmanın koşullarının başında “değer yargıların dan arınmış olma” belirtilmiştir. Değer yargılarınızı işe karıştırmış olursanız bilim yapmış olmazsınız denmiştir. İnsani eğilimlerinizi, isteklerinizi, çıkarlarınızı bilimsel faaliyete taşımayacaksınız. Şimdi ilk ikisi epistemolojik, son üçü ise sosyal, ahlaki diyebileceğimiz ölçütler bunlar. Bilimi bilim kılan ölçütler.

“Peki bilimi bilim olmayandan bu durumda ne ayıracaktır?” diye sorulduğunda bu ölçütlere bağlı olarak şöyle yanıt verilebilir artık: Bilimsel bilgi denetlenebilir bilgidir. Nedir bu? Olgu veya olaylarla her an karşılaştırma içerisine sokulabilir olan bilgidir. Olgulara ve olaylara dönülerek doğruluğu veya yanlışlığı denetlenebilir olan bilgidir, bilimsel bilgi. Buna karşılık bilimsel olmayan bir iddia denetlenemezlik özelliği taşır. Bilimi bilim olmayandan ayıran bir önemli ölçüt: Bilim denetlenebilir bilgi sunar, bilimsel olmayan iddialar ise bu özellikten yoksundur. Bilimsel bilgi mantıksal ve yöntemli bilgidir. Buna karşılık bilimsel olmayan bir iddia mantıksal düşünüşe uygun olsa da yöntemli elde edilmiş bir bilgi değeri taşımaz. Bilimi bilim olmayandan ayıran bir başka ölçüt: Bilimsel bilgi evrensel

bilgidir ve aynı zamanda yasa bilgisidir. Yasaların bir bilgisini bize sunabildiği ölçüde bir bilim, bilim adına layıktır. Yine buna karşılık bilimsel olmayan bir iddia, evrenselleşemeyen bir kanaat olmaktan öteye geçemez. Oysa bilgi kanaat değildir; denetlenebilir, kanıtlanabilir bir şeydir. Bunlar da bilimi bilim olmayandan ayıran ölçütler olarak anılıyor.

Bu özcü dediğimiz bilim anlayışı Francis Bacon'dan bu yana, Descartes'ten bu yana, XIX. yüzyılın ortalarına kadar hemen hemen tek bilim anlayışı ve modeli olarak karşımıza çıkıyor. Bilim deyince şu ana kadar değindiğim yönler, özellikler, kriterler hep karşımızda. Buna karşılık, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren bu bilim anlayışına karşı eleştiriler, muhalefetler, hatta akımlar ortaya çıkmaya başlıyor. Böylece, günümüze kadar yüz elli yılı kapsayan bir dönem içerisinde özcü diye adlandırdığım bilim anlayışına karşı, başta tarihsel cilik ve hermeneutik olmak üzere, değişik bilim felsefesi tipleri içerisinde bu özcü anlayışa yöneltmiş çok değişik ve çarpıcı eleştiriler var. Bu eleştiriler, bu özcü bilim anlayışı içerisinde eğitimlerini almış, yetişmiş, bilim deyince buraya kadar saydığım özellikleri hatırlayan, hemen akıllarına bu özellikler gelen bu insanlar için oldukça tuhaf gelebilir, oldukça yadırgadıcı hatta saçma bulunabilir. Ama biliyoruz ki bilimde ve felsefede yeni olan şey, eskinin karşısında bu tür nitelermelere başvurularak hep suçlanmıştır.

Şimdi bu özcü bilim anlayışına karşı değişik yönlerden ve değişik akımlardan getirilmiş olan bu akımlara ismen gönderme yapmadan, onların hepsinden bir bileşke, ortak bir kriter demeti sunmaya gayret edeceğim.

İki yönden bu özcü anlayışı eleştiriyorlar. Birincisi; bu özcü bilimin bizzat yapısını ve yöntemini eleştiren, daha çok epistemolojik bir eleştiri var. İkincisi; yine buna koşt olmak üzere, bilimi tarihin ve toplumun içerisinde, bizzat bilimin kendisini tarihsel ve toplumsal bir ürün olarak değerlendirenlerin getirmiş oldukları eleştiriler var. Bu eleştirileri şimdi sizlere kısaca aktarmaya çalışacağım. Eleştirilerden biri şudur. Yapı ve yöntem bakımından eleştiriler bunlar. Deniyor ki: Bilimi bilim olmayandan yöntemi ayıramaz. Bakınız, hemen daha ilk itirazda bir kısmınızda yadırgama duygusu uyanabilir. Çünkü, bilimi bilim yapan şey, bir bakıma, onun yöntemi olarak hep sunula gelmiştir. Bilim, gözlem, araştırma, deney gibi empirik araçlardan yararlanarak, olgusal gerçeklik hakkında bize yöntemli bilgi sunan faaliyettir diye tanımlanmıştır. Oysa şimdi itiraz tam da buna, bilimin can damarına, yöntemine ilişkin bir itiraz. Bilimi bilim olmayandan yöntemi

ayıramaz diyorlar. Niye? Çünkü, şimdi yöneltilen eleştiriye göre bilimsel bilgi hiçbir şekilde tam olarak doğrulanabilir bilgi olamaz. Bildiğimiz üzere, pozitivistlerin, bilimi bilim kılan en önemli ölçütlerden biri olarak, en az yüz yıldan fazla bir süredir savuna gelmiş oldukları bir ölçüt var; doğrulama ölçütü. Bilimsel bilgi, denetlenebilir, kanıtlanabilir bilgidir derken, aslında kast edilen şey, onun doğrulanabilir bir bilgi olması idi. Dolayısıyla bilimi bilim olmayandan yöntemine bakarak ayırt edemezsiniz. Bunun gibi doğrulamaya alternatif olarak, Popper tarafından önerilen bir de yanlışlama var, biliyorsunuz. Yanlışlama da bilimi bilim olmayandan tam olarak ayırtetmekte yeterli bir ölçüt sayılmamaktadır. Dolayısıyla, bilimsel bilgi ne tam olarak doğrulanabilir, ne de tam olarak yanlışlanabilir olan bir bilgidir. Bu durumda bilimsel yöntemin kendisi bir eleştiri konusu olmaya artık başlamış oluyor.

Buna bağlı olarak bir ikinci yön; bilim hiç de sanıldığı gibi olguya tam olarak denk gelen bir bilgi üretemez. Olguyu bize aynen veren, yansıtan bir bilimsel bilgiden söz edilemez. Çünkü gözlemler nötr olamaz. Gözlem yapan bilim insanı nesnesi karşısında nötr bir varlık değildir. Gerçeklik karşısında gökten zembille inmişçesine, hiçbir sosyal statüye ve role sahip olmayan, sadece gözleyen ve gözlediğini yansıtan bir konumda değildir o. Bu bilim insanı duymaktadır, işitmektedir, duyguları sevinçleri, aşkları, nefretleri, idealleri, amaçları vardır. Bu bilim insanı nesnelere karşısına bu kimliğiyle, bu kimliğinde taşıdığı yönlerinin bütünüyle çıkmaktadır ve onun bu bütünlük içerisinde belli bir kesiti bıçakla keser gibi ayırıp nesnelere karşısına salt objektif bir tavırla, salt nötr bir tavırla çıkması mümkün değildir deniyor. Dolayısıyla gözlemlerin nötr olabileceği bir asosyal durum mevcut olmadığından ötürü bilim insanının nesnelere karşısında nötr olduğu da fiilen söyleyemeyiz. Bir de şu var tabii ki; algılanan şeylerde bir ortaklık olduğu iddia edilemez. Buna son zamanlarda verilen bir örnek var. Eskimoların beyaz algısıyla ekvatorlarda veya ılıman kuşakta yaşayanların beyaz algısı birbirinden çok farklıymış. Bu optik yollarla saptanabilir bir hususmuş. Ben de bunu yarı magazinal bir haber olarak okudum ve etkilendim açıkçası. Yani insan doğasının türdeşliğinden de tam olarak söz etmek pek mümkün olamıyor. İklim, çoğu koşullarda bizim algılarımızı pekala değişik kılabiliyor. O zaman "beyaz hangi beyaz; eskimoların beyazı mı beyaz, benim algıladığım beyaz mı beyaz?" sorusu ortaya çıkıyor. Hele sosyal dünyada bu çok daha açık bir biçimde karşımızda. Buna daha yaklaşık iki yüz elli yıl önce Fransız filozofu Pascal değinmiştir. Onun ünlü bir sözü var: Pire-

neler'in (Fransa ile İspanya'yı ayıran dağlar) bu tarafında doğru olan, öte tarafında yanlıştır. Demek ki doğa karşısında nötr olmak mümkün olmadığı gibi hele sosyal dünyada nötr olmak mümkün değildir.

Bunlar epistemolojik bağlamda ileri sürülen, özcü bilime karşı eleştirilerdir. Yine bu özcü bilim anlayışına karşı tarihsel ve toplumsal bağlamından hareketle getirilmiş olan eleştiriler var. Onlara da şöyle bir değinmek gerekecektir.

Deniyor ki: bilimde evrensel kurallar değil, bilim insanları arasında üzerinde uzlaşmış, dolayısıyla sosyal, yerel ve tarihsel kalan kurallar vardır. Bu cümlelerin içerdiği bir kaç yön var. Bilimde evrensel kurallardan ve bağlı olarak yöntemlerden söz edilemez. Böyle bir şey yok, bize öğretildiği gibi değil, deniyor. Ayrıca geçerli görünen bilimsel kurallar, bu geçerliliklerini kendiliklerinden almış değillerdir. Bu bilim insanları kendi aralarında anlaşıyorlar, bir uzlaşmaya varıyorlar, şu kurallar geçerli olsun diyorlar. İşte bu kurallar ondan geçerli deniyor. Burada tabii hemen şu sonuç ta çıkarılabilir; uzlaşımlar değiştikçe geçerlilik koşulları da değişmektedir. Bu, Alman asıllı bir Amerikalı filozof Thomas Kuhn tarafından, altmışlı yıllarda zaten öne sürülmüş olan bir iddia idi. Biliyorsunuz Kuhn **normal bilim** ve **bilimsel devrim** terimlerini bilim felsefesine kazandırmış olan bir filozof. **Normal bilim** dediği, demin ifade etmeye çalıştığım şey; bilim insanları arasında belki yüzyıl veya daha fazla süreler de almış olabilir bu, özcü bilim anlayışı buna tipik bir örnek ve başlıca örnek. Bir normal bilim süreci var diyor Kuhn. Bu olağan bilim paradigması, yine bildiğimiz üzere değişik görüş sahipleri tarafından sarsılabilir. Yeni bir bilimsel modele doğru bir akış başlayabilir. İşte Kuhn'un terimiyle bilimsel devrimler gerçekleşebilir böylece. Peki ne oluyor? Bu yeni bilimsel devrim de bir süre sonra, yani yaygınlaştıkça, taraftar sayısı arttıkça olağanlaşıyor, normal bilim hâline geliyor. Ve bu iş böyle devam ediyor diyor Kuhn. Demek ki bilimi bilim kılan bir evrensel ölçüt yok. Bilimi bilim kılan veya bilimde hangi modelin veya koşulların geçerli olacağına karar veren yine bilim insanları dediğimiz bir grup, **epistemik cemaat**.

Burada yine Avusturya/Alman asıllı Amerikalı filozof Feysabend'in bir ünlü terimi var. O Kuhn'dan daha da acımasız bir terim kullanıyor; **bilim kilisesi**. Bilim insanları, tıpkı bir dine, bir tarikata mensup gibi kendi aralarında, belli konularda açık veya gizli bir mutabakat içerisinde bulunuyorlar. Buradan bir tür bilim kilisesi oluşuyor. Bu bilim kilisesinin vaat ettiği, ileri sürdüğü, dayattığı kurallara karşı çıkarsanız aforoza uğrayabilirsiniz. Ama gücünüz

yetiyorsa iktidara gelirsiniz. Bu sefer aforoz eden siz olursunuz. Feyrerabend'in söylediği de budur.

Bu tür eleştirileri çoğaltmak mümkün. Ben belli başlılarını, daha çarpıcı gördüklerimi kısaca belirtmeye çalıştım. Nominalist ve tekilci yönü ağır basan bu eleştiriler yumağından çıkan bir takım sonuçlar olacaktır. Bu sonuçları şöyle sıralamak mümkün. Az önce söylediklerimin bir toparlaması, bir özeti de olacak bu:

Bilimsel bilgi kesin ve hele nesnel olamaz. Onun hem yapı ve yöntemi dolayısıyla hem de tarihselliği, toplumsallığı, bir kültür ortamının ürünü olması dolayısıyla mümkün değildir. Bilimsel faaliyet artışı, bilimsel bilgi artışı ve bilimde ilerleme anlamına gelmez. Artan sadece sosyokültürel uzlaşımın izinde geliştirilmiş olan hipotezlerden ve teorilerden ibarettir. Bilimde ilerleme, bilimsel bilgideki genişlemeden hep söz edilir durulur. Oysa burada da bir ideolojik nüve bulunduğunu görmemiz gerektiği uyarısı var burada. Artan, aslında bilimsel bilginin kendisinden çok, ortaya konulmuş olan belli başlı bilimsel bilgi prosedürleri çerçevesinde geliştirilmiş, varyatif nitelikte, yan nitelikte modeller ve hipotezlerdir deniyor. Bunun ayrıntısına girmiyorum.

En önemli noktalardan biri ve benim için de en önemlisi; bilgi ve bilim sosyal kaynaklıdır. Tarihten bağımsız bir bilgi ve bilim faaliyeti söz konusu değildir. Tam tersine bilgi ve bilimden ancak sosyal ve tarihsel bir ortamda varolabilen bir faaliyet olarak söz etmek mümkündür. Ancak insanların bir arada yaşamışlıkları bağlamında bilgiden ve bilimden söz edilebilir. Dolayısıyla buradan, bu güne kadar tersi yapılmıştır sonucu çıkıyor. Bilim, tarihin ve toplumun üzerinde, hatta bu tarihi ve toplumu da inceleme nesnesi hem de nötr bir tavırla inceleme nesnesi kılınabilecek bir tür yüce konuma yerleştirilmiştir. Şimdi söylenen bunun tam tersi. Bilimin kendisi, sosyal ortamın, tarihin üzerinde değil, tam tersine onun içerisinde, onun bir ürünü olarak var. Dolayısıyla bilimin ürünü olduğu şeyi, onun üzerine çıkararak, hele nötr bir tavırla incelemesi, araştırması mümkün değildir.

Şimdi bütün bu eleştiriler bir araya getirildiğinde, bazılarının feryadına da yol açabilir; "Eyvah! bilim elden gidiyor mu?" Tabii ki bilimin elden gittiği yok. Ama bilim üzerinde yeniden bir irdeleme yapmamız gerektiği, eski bilimin, özcü bilimin aslında hiç de umulduğu gibi bize uygun bilgiler sunmadığının anlaşılması gerektiği burada vurgulanıyor. Dolayısıyla eleştirilmesi gereken bilimin kendisi değil, bilime bu güne kadar ön gelmiş olan, onu öncelemiş olan bu özcü, bu

üniversalist, bu evrenselci anlayıştır ve her şeyden önce bilimi toplum ve tarih bağlamının içinde kendi gerçek yerine oturtmak gerekir deniyor.

Şimdi bu irdelemeler yanında bilimin bir de bir kurum olarak bir gelişimi var tabiki. Ben burada şu ana kadar bilimi bir bilgi faaliyeti olarak epistemolojik ve tarihsel yönden, felsefi bir bağlam içerisinde irdelemeye çalıştım. Ama bu arada, özellikle XVI. yüzyıldan bu yana bir kurum olarak da bilim karşımıza çıkıyor. Bir kurum olarak bilimin bir öyküsü var XVI. yüzyıldan bu yana. Nedir bu öykü? Buna da bilim tarihçilerinden aktardığım bir şekilde şöyle yanıt vermeye çalışacağım. Bilim tarihçileri şunları söylüyorlar:

Aslında XVI. yüzyıldan bu yana üç bilim insanı tipiyle ve üç bilim kurumlaşması tipiyle karşılaşılıyor. Nedir bunlar? XVI. ve XVII. yüzyılda amatör bilimcilik var diyorlar. Kendi küçük laboratuvarına kapanmış, kendi parasını harcayarak kendi cihazlarını sağlamış, orada kendince araştırmalar yapan ve ortaya bir şeyler koymaya çalışan bilim insanı tipi. Bu, tipik amatör bilim insanı dediğimiz insandır. XVI. ve XVII. yüzyılda bu tip bilim insanları hakimdi diyor bilim tarihçileri. Ama XVIII. yüzyılda durum değişti deniyor. Bilim esasen XVIII. yüzyıldan itibaren kurumlaştı ve "akademik bilimcilik" denen bir dönem başladı. O ana kadar mütevazı ölçütlerde, bireysel çabalarla sürdürüle gelmekte olan bilim faaliyeti XVIII. yüzyıl ile birlikte üniver sitelere taşındı. Bilim artık, özellikle üniversitelerde bir akademik faaliyet hâline getirildi. Tabii öyle olunca bilim kurumu aynı zamanda bir meslek grubu da yaratmış oldu. Adına akademisyenler dediğimiz bir meslek grubu. Bu meslek grubu aslında oldukça güçlü bir baskı grubu olarak karşımıza çıkıyor artık. Bilim insanları, sosyal statüleri yüksek, sözleri dinlenir, sosyal itibarları yerinde bir zümre olarak da karşımıza çıkıyorlar ve bir sosyal baskı grubu hâline geliyorlar. Fakat XX. yüzyılın özellikle ikinci yarısından bu yana, son elli yıldır, bu aşamadan bir başka aşamaya da geçilmiştir. Akademik bilimcilikten yine üniversiteler aracılığıyla sosyal sisteme entegre olmuş bir bilimciliğe geçilmiştir iddiası var. Özellikle sanayileşmiş, "ileri" kapitalist ülkelerde karşılaştığımız bir fenomen bu. Deniyor ki: üniversiteler artık o eski özerk, devlet eliyle kurulan, fakat devlete karşı bile özerk olan statülerini hukuken korusalar da fiilen koruyamaz durumdadırlar. Çünkü, yaşamaları kapitalist düzenin onlara tanıdığı imkanlar ve kapitalist düzenin onlardan sağlayacağı yararlarla orantılıdır. Düzene hizmet ettiği kadar üniversitelere yaşama hakkı ve imkanı tanınmaktadır. Dolayısıyla kullanılan bir terim aydınlatıcı olabilir; **bilim endüstrisi**. Bugün artık bilim bir endüstri hâlinindedir. Bu

endüstrinin içinde, akademisyenler başta olmak üzere, görev almış bir zümre vardır. Bunlar varoluşlarını mevcut sosyoekonomik düzene entegre olabildikleri ölçüde kazanabilmekte ve bu varoluşlarını ancak bu düzlem içerisinde sürdürme şansına sahip olabilmektedirler. Hatta şu ilave ediliyor. Bilim hiçbir dönemde, son yarım yüzyılda olduğu kadar sosyal sistemin bir parçası olmamıştı. Ama bu parça olmak, bağımlı olmayı da beraberinde getirmektedir. Öyle ki bilim insanının ve bilimin sosyal sistemin dışında, kendine ait bir pozisyonu ve statüsü yoktur. Belki kağıt üzerinde var. Hukuken hâla özerk bir kurumun mensuplarıyız, hocalar ve öğrenciler olarak. Üniversitenin özerk olduğu yasasında da yazılı. Ama gördüğümüz ve yaşadığımız şey, üniversitenin sanayi ve ticari grupların yönlendirmesi altında olduğudur ve yaşama şansının da artık, özellikle son elli yılda ancak bu koşullara uyma becerisini göstermesi oranında olacağıdır. Belki durumu olduğundan biraz daha vahim yansıtan saptamalar bunlar. Ama oldukça uyarıcı olduğunu düşündüğüm saptamalar...

Şimdi toparlıyorum. Bu küçük tarihçe çerçevesinde, bilim hakkında yüzyıllardır birbirleriyle tartışan ve son yüz elli yıldır bu tartışmayı iyice hızlandıran dalgaların da etkisiyle, bu tür bilim eleştirilerinin daha fazla taraftar bulduğunu gözleyebiliyoruz. Fakat felsefe tarihinin yine bize öğrettiği bir şey var: Bu anlayışlar arasındaki tartışmanın tam bir galibi ve tam bir mağlubu olmamıştır. Son dört yüz yıldır özcü bilim anlayışı egemendir ama son elli yıldır bu egemenlik sarsılmıştır. Peki, bu egemenlik ortadan kalkar mı? diye sorulacak olursa; özcü bilim anlayışının yerini tekilci bilim anlayışı tamamen alır mı? diye sorulacak olursa; buna kesin bir yanıt vermek pek mümkün değildir. Şu anda görülen, özcü bilim anlayışına karşı nominalizmin ve tekilciliğin sesinin çok daha fazla çıkmaya başladığıdır.

“Ama bizim durumumuz nedir?” diye sözü hemen kendi bilim dünyamıza, kendi akademik dünyamıza getirerek sözlerimi bitirmek isterim. “Bu genel sunum çerçevesinde, bizim durumumuz nedir?” ve bir gereklilik sorusu; “ne olmalıdır?” Buna kısaca değinmek istiyorum. Buna değinmeden önce yine birkaç tespiti, belki bir tekrar olacak ama; onları size iletmeyi gerekli buluyorum.

Görünen şeylerden biri şu olmuştur; son yüz elli yıldır. Bilim sosyokültürel ortamdan ve felsefî eleştiriden bağımsız bir statüye sahip değildir. Bu artık oldukça açık bir biçimde görülmüştür. Özcü bilim yandaşları tarafından da. Bilimin özcü yorumunun yüceltilmesi, sanıldığı gibi tersine bilime pek yarar da getirmemiştir. Tam tersine

bilimin dogmatikleştirilmesine, bilimin bir tür dine dönüştürülmesine yol açmıştır. Özellikle uygulamalı bilimlerde politik yönlendirme ve baskı, günümüzde eskisine oranla çok daha fazla artmıştır. Son on yılların en yaygın fenomeni olan küreselleşme (globalleşme) doğrultusunda bu baskının artmakta olduğu ve daha da artacağı söylenebilir. Bilim camiasında beklenen özellikle uygulamalı bilimlerden yani fen bilimlerinden beklenen en önemli işlevlerden biri, küreselleşmeye hizmet edecek şekilde mevcut sosyoekonomik düzenin pekiştirilmesine yardımcı olmaktır. Üniversiteler sanayi ve ticaret dünyasına hizmet sunan birer hizmet sektörü hâline gelme tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. Kısmen de hizmet sektörü hâline gelmişlerdir. Üniversitelerde bağımsız araştırma yapma imkanları gittikçe kısılmakta, araştırmalar ancak piyasaya ve sanayiye, ticaret dünyasının taleplerine uygunlukları oranında destek bulabilmektedirler. Bunları daha önce de başka sözcüklerle sizlere ifade etmeye çalıştım.

Şimdi mümkün olduğu kadar kendi görüşlerimi araya katmadan, bir genel çerçeve hâlinde sunmaya çalıştığım hususlardan sonra kendimin nerede olduğumu da belirtmek durumundayım.

Zaten sanıyorum anlaşılmıştır. Ben bu özcü ve nominalist bilim anlayışları tartışmasında, kendini nominalist, tekilci, hermeneutik çizgide gören ve kariyerini de zaten bu çizgide yapmış olan birisiyim. Ama bu, sadece bir felsefî tercih meselesi de değil benim için. Kendi sosyal durumumu, kendi toplumumun durumunu da göz önünde tutarak son sözlerimi sizlere aktarmak durumundayım. Ben bu özcü, evrenselci bilim paradigmasının batı merkezçiliğe ve küreselleşmeye hizmet ettiğini, küreselleşmenin ise bizim gibi ülkeler için olumlu sonuçlar getirmeyeceğini, tam tersine olumsuz hatta yıkıcı sonuçlar getirebileceğini düşünüyorum. Bu nedenle de nominalistim.

Biz felsefecilerin sevdiği bir sözcük vardır; *Philosophia perennis* (sürüp giden felsefe). Bu yine bilindiği gibi felsefede hiçbir şeyin tam bir çözümünün olmadığı, felsefede kalıcı olanın çözümler değil sorunlar olduğu, her zaman sorunlara çözümler aramak zorunda kaldığımızı, fakat bulduğumuz çözümlerin yeni sorunlara yol açtığını belirten bir terim. Şimdi bu *philosophia perennis* bilinciyle konuşmak gerekirse, demin söylediklerimi tekrarlamak pahasına şunları ifade edeceğim. Özcülük de nominalizm de ölmezler. Biri öbürüne tam bir üstünlük sağlayamaz. Dolayısıyla bu iki zihniyet ve bu iki zihniyete bağlı iki bilim paradigması da varlıklarını sürdürürler. Hangisi daha ağır basar? Bu tarihsel koşullara bakılarak saptanması gereken bir husustur. Bu gün için özcülük, batı merkezçiliğe hizmet eden bir işlev

yüklenmiştir. Evrenselciliği, özellikle günümüzde yüklenmiş olduğu bu işlevden bağımsız düşünmek, onu salt felsefece, salt epistemik düzlemde düşünmek ve değerlendirmek bir yanılısamadır. Dolayısıyla nominalist tepkilerin altında da sadece bir bilim anlayışına, bir felsefe zihniyetine karşı çıkmak gibi sadece felsefe içi bir eğilimin varlığını düşünmemek, bir sosyal, tarihsel tepkinin de buna eşlik ettiğini düşünmek durumundayız. Nominalizm ve ona eşlik eden tarihselcilik, rölativizm... bütün bunlara girmeme imkan yok. Yalnız bu anlayışı öbür yandan post-modernizme de kurban etmemek gibi bir ikinci görev bizi bekliyor. Ben post-modernist anlayışın büyük ölçüde batı merkeziliğin bir varyasyonu olduğunu düşünüyorum. Bu geleneksel, yüzyılların, bin yılların ürünü, anlayışlar olarak nominalizme, rölativizme tekilciliğe, tarihselciliğe, batı merkeziliğin örtmüş olduğu bir örtüdür, post-modernizm. Biz örtüyü kaldırıp örtünün altındakilere bakmak durumundayız. Post-modernizmin tuzağına düşmemeliyiz. Böyle bir lüksümüz de yok bizim. Dolayısıyla ben felsefece bir tavır, kendi sosyal yerimizi ve dünya konjonktüründeki yerimizi göz önünde tutarak değerlendirmek ve hiç abartmadan şunu söylemek durumundayım. Kendi kaderimizi kendimiz belirleme cesaretini gösterebilmeliyiz.